

Hoofdstuk 3

Krediet en financiële problemen: welk verband met armoede?

Caroline Jeanmart, Romain Duvivier en Helga De Doncker¹

In dit hoofdstuk analyseren we de verbanden tussen armoede, financiële problemen en overmatige schuldenlast. Op het eerste gezicht zouden we denken dat deze begrippen elkaar sterk overlappen. Toch is dat niet noodzakelijk het geval. Zo zal iemand die in armoede terecht komt, vaak financiële problemen krijgen en met een overmatige schuldenlast kampen, maar niet altijd. Omgekeerd is het mogelijk dat iemand met te veel schulden objectief gezien geen armoede kent. Toch zijn armoede, financiële problemen en overmatige schuldenlast sterk met elkaar verbonden.

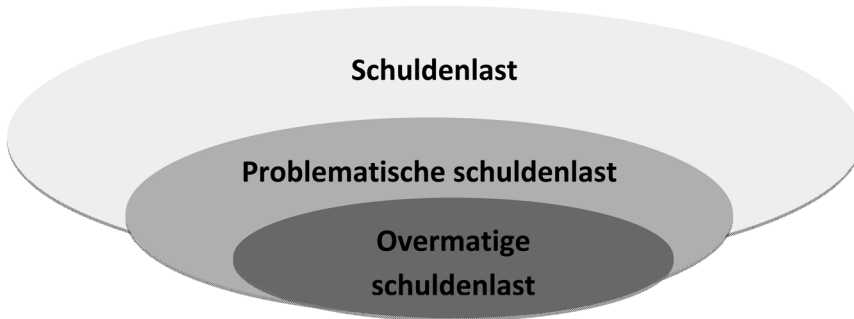
1. Armoede, financiële problemen en overmatige schuldenlast: waarover spreken we precies?

1.1 Begrippen die te maken hebben met overmatige schuldenlast

Wanneer er gesproken wordt over schuldenlast, wordt er meestal een onderscheid gemaakt tussen twee schuldcategoryën: kredietschulden en niet-kredietschulden. Een groot deel van de Belgische bevolking is kredietnemer: eind 2014 was 69% van de volwassen bevolking voor minstens één krediet geregistreerd bij de Centrale voor Krediet aan Particulieren (CKP)². Ook niet-kredietschulden komen zeer vaak voor; het gaat dan om schulden ten aanzien van de overheid, huur-, energie-, water-, telecommunicatie- en gezondheidszorgschulden. In dit hoofdstuk concentreren we ons vooral op kredietschulden.

Schuldenlast, in de ruime zin van het woord, heeft dan ook betrekking op nagenoeg de hele volwassen bevolking. Schulden hebben, mag dan al op zich niet problematisch zijn, het kan in sommige gezinnen wel voor moeilijkheden zorgen (figuur 1). Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen problematische en overmatige schuldenlast.

Figuur 1: Verschillende schuldenlastniveaus.

Bron: Observatorium Krediet en Schuldenlast (OKS).

Een persoon kampt met een problematische schuldenlast wanneer hij een of meer achterstallige schulden heeft. Het percentage volwassen personen met een problematische schuldenlast wordt in België geraamd op minstens 5% (Carpentier & Van den Bosch, 2008). Overmatige schuldenlast is een situatie waarbij iemand te veel schulden heeft in verhouding tot zijn terugbetalingscapaciteit; het gaat om een duurzaam onvermogen om zijn schulden terug te betalen met zijn courante inkomsten (European Commission, 2008). Hoewel de notie 'betalingsonvermogen' belangrijk is, onderscheidt overmatige schuldenlast zich vooral van problematische schuldenlast door zijn duurzaam karakter.

Die duurzaamheidsdimensie blijft echter vaag, doordat er hiervoor geen algemeen aanvaarde definitie bestaat. De omvang van overmatige schuldenlast kunnen we ramen aan de hand van een aantal indicatoren. Een eerste indicator houdt verband met de achterstallige kredieten die geregistreerd zijn bij de CKP. Toch mogen we er niet van uitgaan dat alle meerderjarigen met achterstallige kredieten, die geregistreerd zijn bij de CKP (3,7%), kampen met een overmatige schuldenlast. Meer dan de helft is immers slechts geregistreerd voor één enkele betalingsachterstand op krediet. Een tweede indicator van overmatige schuldenlast is de mate waarin gezinnen een beroep doen op schuldafhandelingsprocedures. Eind 2014 zat iets meer dan 1% van de Belgische volwassen bevol-

king in een collectieve schuldregelingsprocedure. Bovendien deed tussen 1,2% en 1,4% van de Belgische gezinnen (afhankelijk van de regio in kwestie) een beroep op een erkende schuldbemiddelingsdienst (Observatorium Krediet en Schuldenlast, 2014). We mogen dus redelijkerwijze ervan uitgaan dat tussen 1% en 3% van alle volwassenen met een overmatige schuldenlast kampt.

1.2 Armoede en overmatige schuldenlast: welke verbanden?

Armoede wordt in dit Jaarboek gedefinieerd als “een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan. Het scheidt de (mensen in armoede) van de algemeen aanvaarde leefpatronen van de samenleving. Deze kloof kunnen ze niet op eigen kracht overbruggen” (Vranken, 2014: 14; Vranken & Geldof, 1993).

Een van de verschillen tussen de concepten ‘armoede’ en ‘overmatige schuldenlast’ schuilt hierin, dat armoede verschillende dimensies heeft, terwijl overmatige schuldenlast uitsluitend samenhangt met een economische balans. Armoede is niet alleen een geldprobleem, maar omvat ook sociale en ethische aspecten. Deze definitie gaat verder dan de simplistische opvatting waarbij gebrek aan financiële middelen centraal staat en heeft te maken met “de combinatie van en de onderlinge verwevenheid tussen verschillende vormen van ongelijkheid, deprivatie en uitsluiting” (Vranken, 2014: 14).

Ook al verschillen die concepten van elkaar, toch kunnen overmatige schuldenlast en armoede nauw samenhangen (Koning Boudewijnstichting, 2005; Mitchell, Mouratidus & Weale, 2005; Van Menxel, 2001) en elkaar versterken. Overmatige schuldenlast en de deprivaties die eruit voortvloeien, zijn ongetwijfeld factoren die tot armoedesituaties kunnen leiden, of ze kunnen versterken. Armoede van haar kant kan een overmatige schuldenlast veroorzaken wanneer individuen die met armoede kampen, strategieën ontwikkelen om hun gebrek aan inkomsten te compenseren, zoals de betaling van bepaalde facturen of van de huur uitstellen, of een beroep doen op krediet om dagelijkse consumptiegoederen aan te kopen. Dit type strategie kan gezinnen die het economisch moeilijk hebben, met zware schulden opzadelen.

Armoede en overmatige schuldenlast zijn ook samenhangende problematieken wanneer we kijken naar de gevolgen voor de personen die ermee kampen, zoals isolement en het zich terugtrekken op zichzelf

(Vallins, 2004), tekort aan basisgoederen, ‘van dag tot dag leven’, lichamelijke of geestelijke gezondheidsproblemen (Balmer e.a., 2006; Bridges & Disney, 2010; Jenkins e.a., 2008; Meltzer e.a., 2013), scheiding. Bovendien leidt de studie van beide problematieken tot eenzelfde zorgwekkende vaststelling, met name hun sociale reproductie.

De concepten armoede, problematische schuldenlast en overmatige schuldenlast zijn dus nauw met elkaar verbonden, ook al zijn ze niet onderling inwisselbaar. De hierna volgende analyses belichten de verbanden tussen deze concepten.

2. Kredieten, betalingsachterstanden en sociaaleconomische kenmerken van de kredietnemers die verband houden met armoede: een geografische analyse

In deze paragraaf beschrijven we de geografische verschillen inzake kredieten en betalingsachterstanden op basis van de gegevens van de CKP voor het jaar 2014. We bekijken ook de eventuele geografische verbanden tussen het leen- en terugbetalingsgedrag en een reeks sociaaleconomische variabelen die personen in een armoedesituatie meestal kenmerken³. Met andere woorden: we gaan na of er op het niveau van de administratieve arrondissementen verbanden bestaan tussen macro-economische variabelen die op armoede wijzen en het gedrag van kredietnemers inzake krediet en achterstallige betalingen.

Als indicatoren van het armoedeniveau hebben we drie sociaaleconomische variabelen geselecteerd: de werkloosheidsgraad⁴, het beschikbare inkomen per inwoner⁵ en het percentage alleenstaanden⁶. Er bestaan immers correlaties tussen deze drie variabelen en het armoederisico. Volgens de laatste beschikbare gegevens bedroeg het armoedepercentage 15,1% voor heel België, 24,5% voor alleenstaanden en 46,2% voor werklozen⁷.

2.1 Geografische verschillen in leengedrag

De geografische analyse van het leengedrag is gebaseerd op twee indicatoren afkomstig van de Centrale. Het betreft de leningsgraad, dat is het percentage meerderjarigen waarvan minstens één kredietovereenkomst geregistreerd is bij de CKP, en de leenintensiteit, gemeten in termen van het gemiddelde aantal lopende kredieten per kredietnemer.

2.1.1 *Leningsgraad*

Op nationaal niveau staat 69,0% van alle meerderjarigen⁸ bij de CKP geregistreerd voor minstens één krediet. Deze leningsgraad verschilt sterk naargelang van het type krediet in kwestie. Niet minder dan 61,6% van de volwassen Belgische bevolking is geregistreerd bij de CKP voor een consumentenkrediet, tegen slechts 32,2% voor hypothecair krediet. Op arrondissementsniveau bestaan er aanzienlijke verschillen inzake leningsgraad. Voor alle kredieten samen registreren we een minimum van 58,5% voor Brussel-Hoofdstad, tegen een maximum van 76,8% voor het administratieve arrondissement Borgworm (Waremmes). Achter deze interregionale verschillen gaan specifieke intraregionale kenmerken schuil. Zo zijn er verschillen tussen het noorden en het zuiden van het land. De leningsgraad is lager in het noorden: 69,2% in het Vlaams Gewest, tegen 72,1% in het Waals Gewest.

Als we een onderscheid maken tussen de verschillende kredietvormen, blijkt dat de leningsgraad voor consumentenkrediet in de Waalse arrondissementen hoger is dan in de Vlaamse arrondissementen, ongeacht het soort consumentenkrediet⁹. Voor hypothecair krediet zien we precies het omgekeerde. Brussel-Hoofdstad is het arrondissement dat in verhouding het minst kredietnemers telt voor beide types kredieten.

Om na te gaan in welke mate het leengedrag op arrondissementsniveau samenhangt met armoedegerelateerde variabelen, werden er correlatiecoëfficiënten berekend (tabel 1, p. 74). De correlatiecoëfficiënt geeft de richting en de intensiteit aan van een verband tussen twee variabelen, en schommelt tussen -1 en +1. Deze coëfficiënt is positief wanneer beide variabelen in dezelfde richting evolueren, en negatief wanneer ze in tegengestelde richting evolueren. Hoe dichter deze waarde (in absolute termen) 1 benadert, hoe sterker het verband. We moeten hierbij opmerken dat twee variabelen gecorreleerd kunnen zijn, zonder dat er sprake is van een causaal verband. In wat volgt, schetsen we alleen de objectieve kenmerken van de kredietnemers en personen in armoede. Besluiten dat er een oorzakelijk verband zou bestaan, vereist daarentegen meer voorzichtigheid.

Er blijkt geen enkel sterk statistisch verband te bestaan tussen de gekozen sociaaleconomische variabelen en de berekende leningsgraden voor alle kredieten samen en voor hypothecair krediet. De leningsgraad voor consumentenkrediet daarentegen, vertoont een matig positieve correlatie met de werkloosheidsgraad en het percentage alleenstaanden. Met andere woorden: er zijn meer personen met een consumenten-

Tabel 1: Correlaties tussen leningsgraad en armoedegerelateerde sociaaleconomische variabelen.

	Werkloosheids- graad	Beschikbaar inkomen per inwoner	Percentage alleenstaanden
Alle kredieten samen	0,31	-0,28	0,32
Hypothecaire kredieten	-0,51	0,31	-0,47
Consumentenkredieten	0,65	-0,53	0,65

Bronnen: CKP, RVA, INR (2015) en ADSEI.

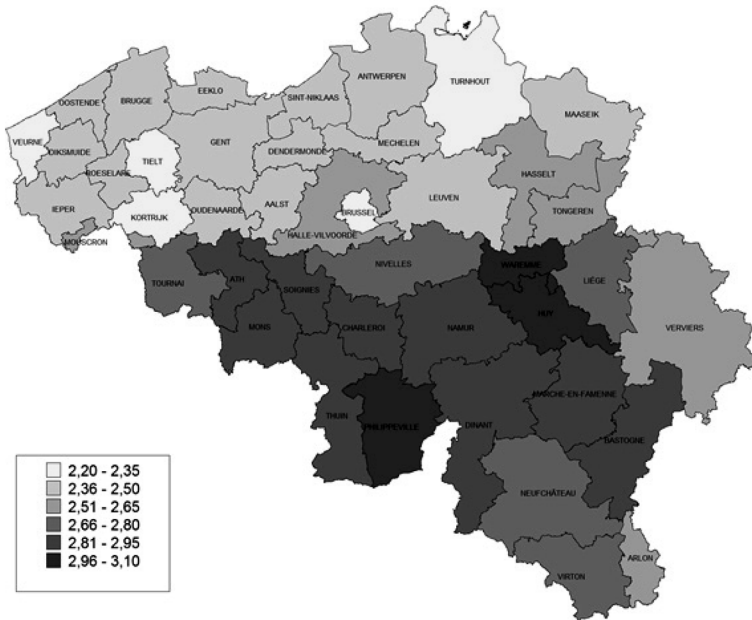
krediet in arrondissementen met een hoge werkloosheid en een hoog percentage alleenstaanden. De correlatie met het beschikbare inkomen per inwoner is negatief en iets minder sterk. Voor consumentenkrediet is het hoe dan ook onmogelijk om de hypothese te verwerpen van een verband tussen de armoede-indicatoren en de leningsgraad.

2.1.2 Gemiddeld aantal kredietovereenkomsten

Op nationaal niveau bedraagt het gemiddelde aantal kredieten per kredietnemer 2,54. Op arrondissementsniveau schommelt dit aantal tussen 2,33 en 3,00 kredieten per kredietnemer. Figuur 2 (p. 75) illustreert dat, op arrondissementsniveau, de hoogste gemiddelden zich concentreren in het zuiden van het land. We krijgen hier dus grotendeels hetzelfde beeld als voor de totale leningsgraad. Uit grondiger onderzoek blijkt, dat dit verschijnsel vooral te maken heeft met het consumentenkrediet en dat het kan worden vastgesteld voor elk van de drie vormen die het kan aannemen.

Uit de correlatieanalyses in tabel 2 (p. 75) blijkt dat, op arrondissementniveau, het gemiddelde aantal kredietovereenkomsten per kredietnemer, sterker samenhangt met armoedegerelateerde sociaaleconomische variabelen dan met de leningsgraad. Voor beide krediettypes bestaat er een (zeer) sterke correlatie met de werkloosheidsgraad, het beschikbare inkomen per inwoner en het percentage alleenstaanden. Er worden dus meer consumentenkredieten gesloten in arrondissementen die sociaaleconomisch kwetsbaarder zijn. Uit een meer gedetailleerde opsplitsing per kredietcategorie (die we hier niet weergeven) blijkt, dat de correlatie sterker is voor kredietopeningen dan voor de twee andere vormen van consumentenkrediet. Het gemiddelde aantal afgesloten hypothecaire kredieten daarentegen, is hoger in sociaaleconomisch minder kwetsbare arrondissementen.

Figuur 2: Gemiddeld aantal kredietovereenkomsten per kredietnemer (alle types krediet samen).

Bron: CKP.

Tabel 2: Correlaties tussen het gemiddelde aantal kredietovereenkomsten en armoedegerelateerde sociaaleconomische variabelen.

	Werkloosheidsgraad	Beschikbaar inkomen per inwoner	Percentage alleenstaanden
Alle kredieten samen	0,70	-0,60	0,72
Hypothecaire kredieten	-0,90	0,74	-0,81
Consumentenkredieten	0,86	-0,69	0,85

Bronnen: CKP, RVA, INR en ADSEI.

2.2 Geografische verschillen inzake problematische schuldenlast

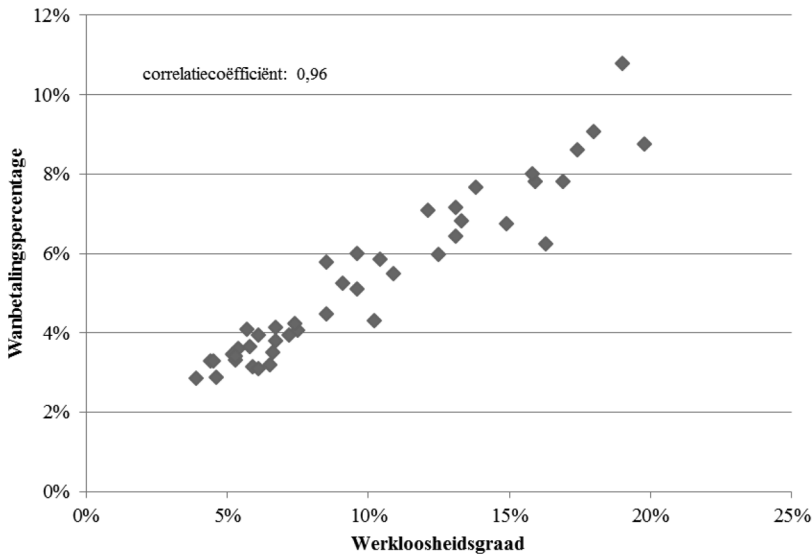
De geografische analyse van problematische schuldenlast spitst zich specifiek toe op achterstallige betalingen. Ze heeft betrekking op het wanbetalingspercentage, gedefinieerd als het percentage kredietnemers met minstens één betalingsachterstand in verhouding tot de totale populatie kredietnemers. Daarnaast onderzoeken we de omvang van deze betalingsachterstand op basis van het gemiddelde aantal achterstallige contracten per achterstallige kredietnemer.

2.2.1 Wanbetalingspercentage

De geografische verschillen zijn meer uitgesproken voor de gegevens met betrekking tot problematische schuldenlast dan voor die inzake leengedrag. Het wanbetalingspercentage, 5,4% op nationaal niveau¹⁰, verbergt aanzienlijke verschillen tussen de landsdelen. De percentages achterstallige kredietnemers zijn lager in Vlaanderen, met 3,7% voor het volledige Vlaams Gewest en een minimum van 2,8% in Tielt. Met uitzondering van Nijvel liggen de wanbetalingspercentages relatief hoger in Wallonië, in het bijzonder rond de as Bergen-Charleroi-Luik, met een maximum van 10,8% in Charleroi. Dit percentage bedraagt 9,1% in Brussel-Hoofdstad.

Het percentage achterstallige kredietnemers (alle krediettypes samen) vertoont een zeer hoge correlatie met de in aanmerking genomen sociaaleconomische variabelen (tabel 3). De correlatie met het werkloosheidspercentage is bijzonder hoog (figuur 3).

Figuur 3: Wanbetalingspercentages en werkloosheidsgraden.

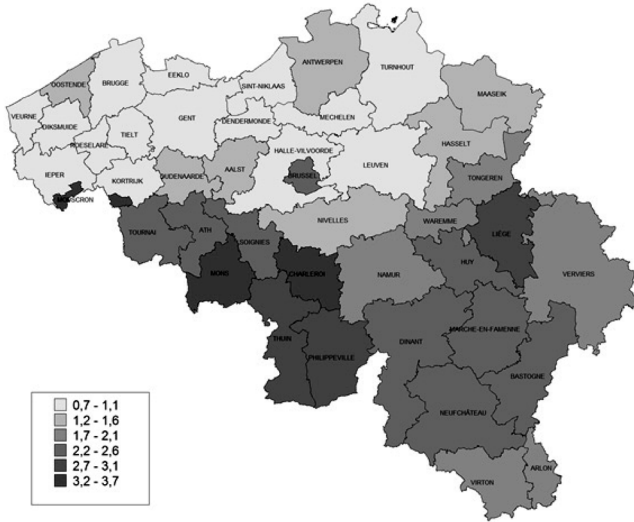
Bronnen: CKP en RVA.

De wanbetalingspercentages op het vlak van consumentenkrediet liggen aanzienlijk hoger dan voor het hypothecair krediet (figuur 4 en 5). Voor het hele land bleef eind 2014 slechts 1,5% van alle personen die een hypothecair krediet hadden afgesloten in gebreke, tegenover 5,7% voor consumentenkredieten. Zoals blijkt uit de figuren 4 en 5, laten de

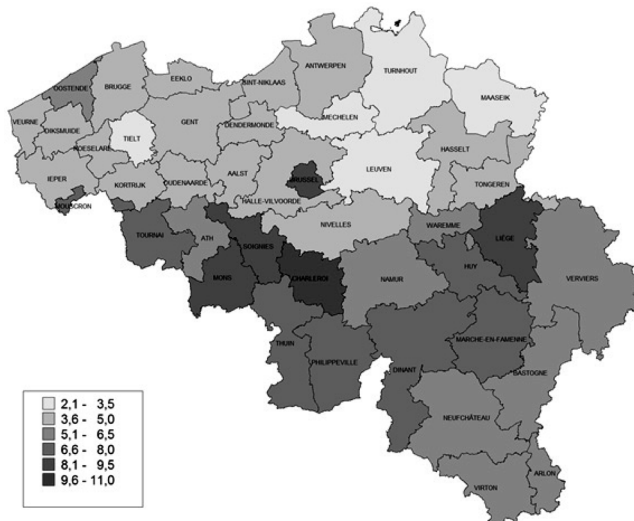
waargenomen geografische verschillen ook een kloof zien tussen het noorden en het zuiden van het land. Het percentage kredietnemers met betalingsachterstand is voor elke kredietcategorie duidelijk hoger in het Waals Gewest dan in het Vlaams Gewest. De in Brussel-Hoofdstad opgetekende percentages, liggen in de buurt van de hogere niveaus in het zuiden van het land.

Figuur 4: Wanbetalingspercentages: hypothecaire kredieten.

Bron: CKP.

Figuur 5: Wanbetalingspercentages: consumentenkredieten.

Bron: CKP.

De correlaties tussen het percentage achterstallige kredietnemers en de drie armoedegerelateerde sociaaleconomische variabelen zijn zowel voor hypothecaire kredieten als voor consumentenkredieten zeer hoog (tabel 3). De verkregen resultaten voor de verschillende categorieën consumentenkredieten (die hier niet vermeld worden) wijzen bovendien uit dat de correlatie het meest uitgesproken is bij kredietopeningen.

Tabel 3: Correlaties tussen het wanbetalingspercentage en de armoedegerelateerde sociaaleconomische variabelen.

	Werkloosheidsgraad	Beschikbaar inkomen per inwoner	Percentage alleenstaanden
Alle kredieten samen	0,96	-0,81	0,88
Hypothecaire kredieten	0,89	-0,85	0,76
Consumentenkredieten	0,95	-0,80	0,88

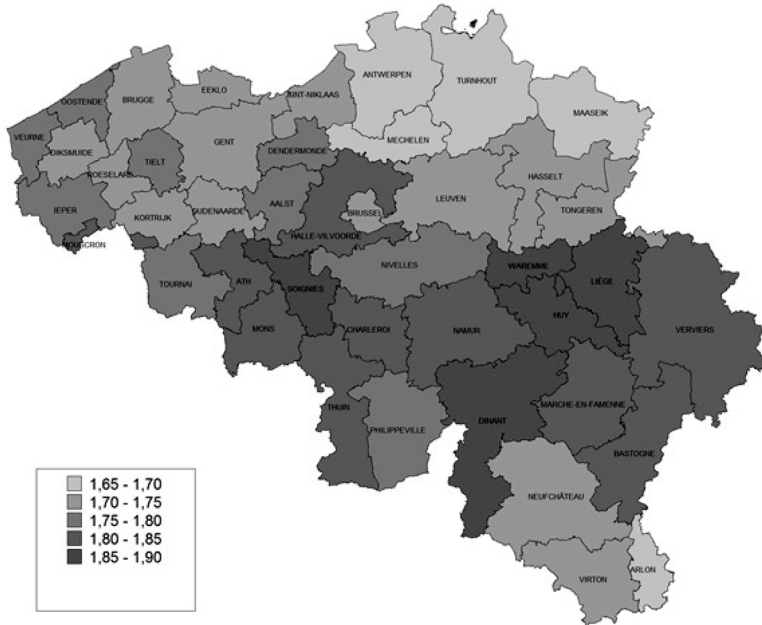
Bronnen: CKP, RVA, INR en ADSEI.

In de sociaaleconomisch kwetsbaarste arrondissementen liggen de percentages kredietnemers, die met een problematische schuldenlast kampen op het vlak van hypothecair krediet en/of consumentenkrediet, dus relatief hoger. Dat zou kunnen wijzen op een verband tussen problematische schuldenlast en armoede.

2.2.2 Gemiddeld aantal achterstallige kredieten

Het gemiddelde aantal kredietovereenkomsten met betalingsachterstand per achterstallige debiteur varieert relatief weinig per arrondissement, met een minimum van 1,65 in Turnhout en een maximum van 1,90 in Borgworm. Toch blijkt uit figuur 6 dat dit gemiddelde hoger ligt waar kredietnemers een groter aantal kredietovereenkomsten hebben gesloten, met name in Wallonië en Halle-Vilvoorde. Het spreekt vanzelf dat de accumulatie van kredieten het schuldrisico doet stijgen. Zoals het geval was voor het totale aantal lopende kredietovereenkomsten, blijkt uit de opsplitsing per type krediet (hier niet weergegeven) dat de geografische verschillen vooral toe te schrijven zijn aan de consumentenkredieten en in het bijzonder aan de kredietopeningen.

Figuur 6: Gemiddeld aantal achterstallige kredietovereenkomsten per achterstallige kredietnemer.

Bron: CKP.

Het gemiddelde aantal achterstallige kredieten per arrondissement vertoont voor consumentenkredieten een hoge positieve correlatie met de werkloosheidsgraad en het percentage alleenstaanden (tabel 4). De analyses per type consumentenkrediet (hier niet weergegeven) tonen aan dat deze sterke correlatie alleen geldt voor kredietopeningen en verkopen op afbetaling. De sociaaleconomisch kwetsbaardere arrondissementen tellen dan ook een hoger percentage kredietnemers met meerdere betalingsachterstanden, vooral op het vlak van consumentenkredieten.

Tabel 4: Correlaties tussen het gemiddelde aantal achterstallige kredieten en de armoedegerelateerde sociaaleconomische variabelen.

	Werkloosheidsgraad	Beschikbaar inkomen per inwoner	Percentage alleenstaanden
Alle kredieten samen	0,63	-0,51	0,64
Hypothecaire kredieten	-0,57	0,51	-0,54
Consumentenkredieten	0,67	-0,47	0,70

Bronnen: CKP, RVA, INR en ADSEI.

Uit al die waarnemingen kunnen we besluiten dat er gedragsverschillen bestaan tussen de arrondissementen, niet alleen inzake leningen, maar ook op het vlak van problematische schuldenlast. Die verschillen zijn in grote mate gecorreleerd met een reeks sociaaleconomische variabelen (werkloosheidsgraad, percentage alleenstaanden en beschikbaar inkomen per inwoner), hier beschouwd als indicatoren van het armoedeniveau voor elk arrondissement. De sociaaleconomisch kwetsbaardere arrondissementen tellen een hoger percentage achterstallige kredietnemers. Dat gaat trouwens samen met een gemiddeld groter aantal achterstallige kredietovereenkomsten (voor consumentenkredieten).

3. Financiële problemen, krediet en armoede: een analyse op basis van micro-economische gegevens

In 2013 voerde het Observatorium Krediet en Schuldenlast aan de hand van een vragenlijst een enquête uit bij meer dan 3.000, in België verblijvende, personen tussen 18 en 65 jaar¹¹. Het doel van de enquête was het nagaan van de sociaaleconomische kenmerken van personen met financiële problemen, hun niveau van financiële cultuur, hun houding tegenover krediet en schuldenlast, en hun manier van budgetbeheer¹². Op basis van de enquêtegegevens en als aanvulling op het voorafgaande, willen we de verbanden blootleggen tussen armoede en fenomenen als financiële problemen/overmatige schuldenlast, gebruik van krediet en niveau van financiële cultuur en budgetbeheer van gezinnen. We vragen ons af, of de conclusies op basis van paragraaf 2 van dit hoofdstuk (gegevens van de CKP) bevestigd worden door de gegevens van deze enquête. In het bijzonder maken personen in armoede meer gebruik van bepaalde vormen van krediet (zoals consumentenkrediet) en kampen ze meer met financiële problemen dan de rest van de steekproef?

3.1 Onze armoedemetingen

Wij meten armoede aan de hand van twee indicatoren: relatieve monetaire armoede en een indicator van materiële armoede.

Bij relatieve monetaire armoede wordt iemand als arm beschouwd als hij deel uitmaakt van een gezin waarvan het beschikbare inkomen onder de armoedegrens ligt¹³. Binnen onze steekproef moet 20% van de

respondenten rondkomen met een inkomen onder de armoedegrens. Dat percentage is hoger dan de Belgische armoedegrens, die in de buurt ligt van 15%. Dat verschil kan worden verklaard doordat onze steekproef, bewust, een niet te verwaarlozen aantal gezinnen bevat die zijn gestart met een schuldbemiddelingsprocedure. Aangezien de aanvankelijke doelstelling van de enquête erin bestond om de sociaaleconomische kenmerken na te gaan van gezinnen met financiële problemen, wilden we een voldoende representativiteit ervan waarborgen.

We bevroegen de respondenten ook over de materiële deprivatie waarmee ze naar eigen zeggen hadden gekampt. Zo moesten ze vermelden, of ze al dan niet verplicht waren geweest om zichzelf, als gevolg van hun financiële situatie, bepaalde goederen te ontzeggen en/of 'in het rood te gaan' op hun bankrekening (tabel 5). Voor alle voorgestelde onderwerpen geeft bijna 40% van de respondenten aan de voorbije twaalf maanden te hebben gekampt met deprivatie. Ongeveer 30% verklaart de afgelopen twaalf maanden geen enkele materiële deprivatie te hebben gekend. Omgekeerd antwoordde 14% 'ja' op de vijf indicatoren.

Tabel 5: Heeft uw financiële situatie u er de voorbije 12 maanden toe gedwongen om minstens één keer... (Percentage van het totale aantal respondenten dat 'ja' heeft geantwoord).

Uw vakantie te annuleren of uit te stellen?	43,9%
Af te zien van een grote, maar tegelijk noodzakelijke aankoop?	43,2%
Te besparen op voeding?	46,3%
Geen geschenk te kopen?	44,5%
In het rood te gaan op uw bankrekening of een kredietkaart te gebruiken?	42,7%

Bron: OKS-enquête.

We gaan ervan uit dat iemand in materiële armoede verkeert indien hij/zij vier of vijf keer 'ja' heeft geantwoord op de vijf voorgelegde indicatoren. Dat is het geval voor 32,1% van de respondenten. Deze alternatieve methode om armoede te meten, levert dus meer personen op dan het concept relatieve monetaire armoede. Het is ook interessant om vast te stellen dat er een sterke correlatie bestaat tussen beide armoede-indicatoren, ook al is ze niet perfect. Zo kampt 59,4% van de respondenten die te maken hebben met monetaire armoede, ook met materiële armoede, terwijl 25,3% van diegenen die in materiële armoede verkeren, niet onder de armoedegrens leeft.

Deze twee methoden om armoede te meten, moeten als complementair worden beschouwd: de meting van materiële armoede is gebaseerd op de situatie zoals de bevroegde gezinnen die ervaren, terwijl de meting van relatieve monetaire armoede alleen rekening houdt met het inkomen van de respondenten. In tegenstelling tot relatieve monetaire armoede, houdt de meting van materiële armoede rekening met de reële levensomstandigheden van de gezinnen. Twee gezinnen die bijvoorbeeld in regio's wonen waar de huisvestingskosten verschillen, hebben niet dezelfde levensomstandigheden. In een dergelijk geval zou het gezin dat in een regio woont waar huisvesting duurder is, maar waarvan het inkomen en de samenstelling identiek zijn, zich bepaalde goederen kunnen onttrekken om die duurdere huisvesting te compenseren. Dan zou het een situatie van materiële armoede kennen, terwijl het inzake monetaire armoede in dezelfde situatie zit als het gezin dat in een regio woont waar de huisvesting beter betaalbaar is.

3.2 Armoede en financiële problemen

3.2.1 *Financiële problemen en armoede: eenzelfde realiteit?*

Bestaat er een correlatie tussen gezinnen met financiële problemen en onze twee armoede-indicatoren? Krijgen gezinnen in armoede meer af te rekenen met financiële moeilijkheden dan andere gezinnen? Om die vragen te beantwoorden, werd de omvang van de financiële problemen van de respondenten gemeten op basis van vier vragen, die peilen hoe ze zich voelen bij hun schuldenlast en hun financiële problemen. Deze meting (ook 'financiële probleemscore'¹⁴ genoemd) kan een waarde aannemen van 0 tot 100.

Om de analyses te vergemakkelijken, hebben we onze steekproef ingedeeld in drie groepen waarbij de ervaren financiële problemen verschillen in intensiteit ('weinig of geen financiële problemen', 'gemiddelde tot matige financiële problemen' en 'ernstige financiële problemen') (Duvivier & Jeanmart, 2014).

Worden personen met financiële problemen vaker getroffen door armoede? Tabel 6 toont aan dat, in het licht van onze twee indicatoren, het percentage personen in armoede stijgt, naarmate de financiële problematiek toeneemt. Meer dan 4 op de 10 personen met zware financiële problemen leeft onder de armoedegrens, terwijl ongeveer 76,8% met materiële armoede kampt.

Tabel 6: Armoedegraad van de respondenten naargelang van de financiële probleemscore.

Financiële problemen	Percentage respondenten dat kampt met:	
	Monetaire armoede **15	Materiële armoede **
Weinig of geen	5,4	1,7
Gemiddeld tot matig	15,9	23,7
Ernstig	41,5	76,8
Totaal	20,0	32,1

Bron: OKS-enquête.

We vroegen ons af welke armoede-indicator het sterkst gecorreleerd is met de door de gezinnen ervaren financiële problemen. Materiële armoede is sterker gecorreleerd met financiële problemen bij gezinnen, dan monetaire armoede (correlatiecoëfficiënt van 0,661 tegenover 0,395). Dat bewijst dat, voor een correcte benadering, inkomen niet het enige criterium mag zijn bij armoedeonderzoek.

Uit de voorgaande gegevens blijkt een sterke correlatie tussen armoede en financiële problemen. Toch is het onmogelijk om die correlatie correct te duiden: leidt armoede tot financiële problemen of zijn het omgekeerd, de financiële problemen die armoede veroorzaken? We kunnen ook veronderstellen dat deze twee verschijnselen elkaar in stand houden en dat de reeks factoren die sommige gezinnen in armoede doet belanden, eveneens hun financiële problemen verklaart.

3.3 Armoede en kredietschulden

De conclusie van paragraaf 2 van dit hoofdstuk luidde, dat de krediet-schulden van de sociaaleconomisch kwetsbaarste landsdelen bepaalde karakteristieken vertonen. Worden die conclusies bevestigd door de enquêteresultaten van het Observatorium? De onderstaande tabellen bevatten een reeks indicatoren van de door de respondenten afgesloten kredietcategorieën (tabel 7, p. 84) en van de druk die deze kredieten uitoefenen op hun budget (tabel 8, p. 85).

In vergelijking met de rest van de steekproef sluiten personen in armoede relatief minder hypothecaire kredieten af (tabel 7, regel 1). De kloof tussen ‘armen’ en ‘niet-armen’ is nog groter als we monetaire armoede als criterium nemen. Terwijl bij de respondenten die niet in armoede verkeren iets meer dan een op de twee een hypothecair krediet heeft, is dat bij personen met monetaire en materiële armoede respectievelijk 28,0% en 38,8%.

Tabel 7: Percentage respondentent met een kredietovereenkomst, per type krediet en gemiddeld aantal consumentenkredieten naargelang van de financiële problemscore.

	Monetaire armoede			Materiële armoede		
	Nee	Ja	Sig.	Nee	Ja	Sig.
(1) Hypothecair krediet	53,7%	28,0%	**	53,1%	38,8%	**
(2) Kredietopening met kaart	35,8%	34,1%		26,9%	53,6%	**
(3) Ander type consumentenkrediet	42,4%	47,1%	*	34,6%	61,9%	**
(4) Gemiddeld aantal consumenten-kredieten	1,13	1,36	**	0,85	1,87	**

Bron: OKS-enquête.

Voor consumentenkrediet (tabel 7, regels 2 en 3) en materiële armoede zien we het omgekeerde fenomeen: personen in armoede maken veel meer gebruik van consumentenkrediet dan de rest van de steekproef. 53,6% van de respondentent met materiële armoede heeft minstens één kredietopening met kaart, tegenover 26,9% voor de rest. Wat monetaire armoede betreft, stellen we geen enkel statistisch significant verschil vast als het gaat om een kredietopening met kaart (regel 2), terwijl personen in armoede iets vaker gebruikmaken van de andere types consumentenkrediet (regel 3).

Personen in armoede maken dus relatief vaker gebruik van consumentenkrediet. We kunnen twee hypothesen naar voren schuiven om dit te verklaren. De eerste heeft te maken met het kredietaanbod. Het is mogelijk dat economisch kwetsbaarder personen meer dan anderen benaderd worden door commerciële aanbiedingen. Dat zou onder meer kunnen worden verklaard doordat sommige types kredietaanbiedingen zich specifiek richten tot bepaalde geografische gebieden. De tweede hypothese heeft betrekking op de vraag. Het is mogelijk dat economisch kwetsbare personen niet vaker benaderd worden, maar wel gevoeliger zijn voor dit soort aanbod. Door hun economische kwetsbaarheid zouden ze meer aandacht hebben, of zelfs gevoeliger zijn voor kredietaanbiedingen of leenmogelijkheden dan anderen. Bovendien lijkt het ons waarschijnlijk dat personen in armoede een grotere behoefte voelen aan krediet om hun courante uitgaven te bekostigen, of om duurzame consumptiegoederen te kopen, bij gebrek aan voldoende middelen of spaargeld.

Als we beide armoede-indicatoren vergelijken (tabel 7), zien we dat personen die onder de armoedegrens leven, minder gebruikmaken van consumentenkrediet dan personen met materiële armoede. Het lijkt

aannemelijk dat personen die zich ‘gedepriiveerd’ voelen, vaker kredieten afsluiten. Bovendien zijn kredietgevers verplicht om de solvabiliteit van kandidaat-leners na te gaan, waardoor ze wellicht minder geneigd zullen zijn om leningen toe te staan aan personen met een laag inkomen. Maar ook al beschikt men over behoorlijke inkomsten, toch kan men andere problemen hebben. Ter herinnering: 25,3% van alle personen die met materiële armoede kampen, zit niet onder de armoedegrens.

Er blijken ook verschillen te bestaan tussen personen in armoede en de rest van de steekproef, als we kijken naar het gemiddelde aantal lopende consumentenkredieten (tabel 7, regel 4). De respondenten die met monetaire armoede kampen, hebben gemiddeld 1,94 consumentenkredieten lopen, tegenover gemiddeld 1,43 kredieten voor de anderen. Ook hier zijn de verschillen groter als we materiële armoede als criterium nemen.

Tabel 7 geeft ons alleen informatie over het type en het aantal kredieten. Als we bijvoorbeeld weten dat een respondent drie kredieten heeft lopen, zegt dat niets over hoeveel hij maandelijks effectief moet afbetalen om deze kredieten af te lossen. Vandaar dat we het interessant vonden om, zoals andere auteurs (onder meer Carpentier & Van den Bosch, 2008), complementaire indicatoren te ontwikkelen die het gewicht meten dat kredieten uitoefenen op het budget van gezinnen, naargelang ze al dan niet in armoede verkeren (tabel 8).

Tabel 8: Last van leningaflossingen op het budget van gezinnen die kredieten hebben lopen, afhankelijk van de financiële problemscore¹⁶.

	Monetaire armoede			Materiële armoede		
	Nee	Ja	Sig.	Nee	Ja	Sig.
(1) Verhouding tussen de totale maandelijkse afbetalingen en het inkomen	27,89%	52,15%	**	27,43%	41,34%	**
(2) Equivalent inkomen min de maandelijkse terugbetalingen	€ 1.304,49	€ 388,47	**	€ 1.346,12	€ 784,08	**
(3) Totaal bedrag van de maandelijkse leningaflossingen (gemiddelde)	€ 811,00	€ 692,59	**	€ 753,33	€ 837,73	*

Bron: OKS-enquête.

De eerste regel van tabel 8 bevat een ratio die traditioneel wordt gebruikt om de solvabiliteit van een gezin te beoordelen: de verhouding

tussen de totale maandelijkse leningaflossingen en het inkomen. Deze verhouding is aanzienlijk groter voor personen in armoede. Personen die onder de armoedegrens leven en lopende kredieten hebben, besteden 52,2% van hun inkomsten aan leningaflossingen tegenover slechts 27,9% voor de rest van de steekproef.

De tweede regel van tabel 8 bevat een bijzonder interessante indicator om na te gaan hoe zwaar leningaflossingen wegen op het gezinsbudget: het equivalente inkomen min de maandelijkse terugbetalingen. Deze variabele geeft het beschikbare inkomen weer, na de maandelijkse aflossingen, rekening houdend met de gezinssamenstelling. Rekening houden met de gezinssamenstelling volgt dezelfde logica als de definitie van de armoedegrens. Zo bedraagt het beschikbare equivalente inkomen voor respondenten met een inkomen boven de armoedegrens, na aftrek van de maandelijkse aflossingen, 1.304,50 euro, tegenover slechts 388,50 euro voor personen die onder de armoedegrens leven. Wanneer we rekening houden met situaties van materiële armoede, is het verschil minder groot, maar blijft het niettemin significant. De mate waarin de leningaflossingen wegen op het inkomen van gezinnen, tast uiteraard hun koopkracht aan. Dat verklaart minstens gedeeltelijk de problemen waarmee ze te maken krijgen.

De laatste regel van tabel 8 biedt een vergelijking tussen het totale gemiddelde bedrag van de maandelijkse aflossingen, naargelang de gezinnen al dan niet in armoede verkeren. Personen met materiële armoede moeten maandelijks gemiddeld iets meer terugbetalen dan de rest van de steekproef, terwijl personen met monetaire armoede minder moeten aflossen. Deze vaststelling is niet zo onlogisch als op het eerste gezicht lijkt. Alleen het inkomen en de gezinssamenstelling bepalen of een gezin onder de armoedegrens leeft en het is geruststellend om vast te stellen dat personen in armoede, die per definitie een lager inkomen hebben dan het gemiddelde, maandelijks minder moeten afbetalen, ook al blijven de maandsommen hoog. Voor materiële armoede houdt het in, dat hoe meer gezinnen maandelijks moeten aflossen, hoe meer ze zichzelf moeten ontzeggen. Het lijkt dan ook logisch dat personen die met materiële armoede kampen en een of meer kredieten hebben lopen, maandelijks meer moeten afbetalen dan de rest van de steekproef.

3.4 Armoede, financiële cultuur, budgetbeheer en inschatting van het kredietrisico: welke verbanden?

Personen in armoede maken vaker gebruik van consumentenkrediet en hebben bovendien meer financiële problemen. Een laag inkomen is uiteraard een van de eerste factoren waarmee rekening moet worden gehouden bij de analyse van de factoren die deze problemen verklaren. Toch kunnen we ons afvragen, of ook andere variabelen een rol spelen. In wat volgt, analyseren we de rol van variabelen zoals de financiële cultuur en het budgetbeheer van de respondenten. Kan een lager niveau van financiële cultuur mensen in armoede aanzetten tot ongelukkige financiële beslissingen? Zijn er verschillen in financiële cultuur waardoor mensen in armoede ongelijke financiële beslissingen nemen? Beheren ze hun budget minder doeltreffend? Hebben ze de neiging om de kredietrisico's te onderschatten, wat zou kunnen verklaren dat ze er vaker hun toevlucht toe nemen? Het is op dat soort vragen dat we in dit laatste punt een antwoord willen geven.

Financiële cultuur wordt hier gedefinieerd als het geheel van kennis, vaardigheden en gewoonten van individuen die hen in staat stellen om de juiste financiële beslissingen te nemen in domeinen die te maken hebben met schuld- en budgetbeheer (Duvivier & Jeanmart, 2014). Financiële cultuur kan gemeten worden aan de hand van verschillende dimensies¹⁷. We hebben er hier twee geselecteerd: de economische rekervaardigheden en cultuur (waaronder typische economische berekeningen en analyses: samengestelde rentevoet, impact van inflatie op de koopkracht) en de financiële kennis (in het bijzonder het inzicht in de verschillende aspecten van krediet).

De enquête van het Observatorium bevatte een reeks vragen om deze twee dimensies van financiële cultuur te evalueren (Duvivier & Jeanmart, 2014). Tabel 9 (p. 88) bevat de resultaten met betrekking tot beide dimensies, naargelang de respondenten al dan niet in armoede verkeren (zie regels 1 en 2). De maximumscore staat tussen haakjes. Personen die met monetaire armoede kampen, halen bijgevolg een score van 1,42 op een maximum van 3 in economisch basisrekenen, terwijl de anderen een score behalen van 1,81/3.

Deze resultaten suggereren dat personen in armoede een andere financiële cultuur hebben dan de rest van de steekproef. Dat zou niet alleen hun problemen kunnen verklaren, maar ook bepaalde keuzes inzake consumentenkrediet. Ze hebben niet alleen te weinig inkomsten, maar

Tabel 9: Armoede, financiële cultuur en budgetbeheer.

	Monetaire armoede			Materiële armoede		
	Nee	Ja	Sig.	Nee	Ja	Sig.
(1) Score voor economisch basisrekenen (/3)	1.81	1.42	**	1.85	1.48	**
(2) Score voor financiële kredietkennis (/4)	2.56	2.05	**	2.59	2.20	**
(3) Score voor budgetkennis (/8)	5.05	5.17		4.91	5.43	**
(4) Budgetteringsscore (/12)	9.48	9.26	*	9.58	9.12	**

Bron: OKS-enquête.

zouden ook minder goed gewapend zijn om de best mogelijke economische beslissingen te nemen.

Gebrekkig budgetbeheer is een andere factor die de financiële problemen verklaart van personen in armoede. Budgetbeheer wordt hier gedefinieerd als het vermogen van gezinnen om op elk moment de situatie van hun budget/*cashflow* te kennen, maar ook om hun toekomstige uitgaven te plannen en erop te anticiperen. Tal van onderzoeken (bijvoorbeeld Lea, Webley & Walker, 1995; Webley & Nyhus, 2001) hebben correlaties aan het licht gebracht tussen de afwezigheid van budgetbeheer en situaties van problematische schuldenlast.

Er werden twee scores ontwikkeld om het vermogen van de respondenten te meten om een budget te beheren (Duvivier & Jeanmart, 2014): een score ‘budgetkennis’ (indicator van de kennis die de respondenten hebben van hun budgettaire situatie) en een ‘budgetteringsscore’ (indicator van de technieken die de respondenten hanteren om te anticiperen op toekomstige uitgaven en hun budget in evenwicht te houden).

Tabel 9 toont aan dat, als het om materiële armoede gaat, personen in armoede een betere kennis hebben van hun budgettaire situatie dan de andere respondenten (regel 3). Dit resultaat betekent ongetwijfeld dat personen die zichzelf dingen moeten ontfemen, extra op hun budget letten. Als het om monetaire armoede gaat daarentegen, is het verschil niet significant. Bij de eventuele technieken die gebruikt worden om toekomstige uitgaven te plannen (regel 4), blijken er ook verschillen te zijn wanneer we de groepen vergelijken. Zo zouden personen in armoede minder geneigd zijn om budgetteringstechnieken te hanteren.

4. Conclusie

Dit hoofdstuk had als doel de verbanden te analyseren tussen armoede, financiële problemen en overmatige schuldenlast. Paragraaf 1 ging dieper in op de betekenis van die begrippen, maar toonde ook aan hoe nauw ze op conceptueel niveau samenhangen. De twee andere paragrafen analyseerden deze onderlinge relaties. We trachtten ze te verfijnen en ook zo goed mogelijk te begrijpen.

Uit de analyse van de gegevens van de CKP blijkt, dat de sociaaleconomisch kwetsbaarste geografische gebieden gekenmerkt worden door een hogere leningsgraad en een groter gemiddeld aantal consumentenkredieten. Er bestaat dus een duidelijk verband tussen de karakteristieken van de bestudeerde populatie in termen van armoede en de vormen die hun schuldenlast aanneemt. Zo nemen bewoners van de kwetsbaarste gebieden vaker hun toevlucht tot consumentenkrediet. Deze regio's worden gekenmerkt door een aanzienlijk hoger percentage achterstallige kredietnemers, terwijl elk van deze kredietnemers gemiddeld kampt met meer achterstallige kredieten. Op macroniveau blijken er dus sterke verbanden te bestaan tussen de frequentie van het aantal armoedesituaties en de frequentie van situaties van overmatige schuldenlast. Het is zinvol om ons de vraag te stellen, of de gemaakte leningkeuzes niet een deel van de terugbetalingsproblemen kunnen verklaren in de armste gebieden, boven op de bestaande armoedecontext.

De gegevens van enquêtes bij de Belgische bevolking bevestigen deze conclusies en vullen ze aan. Personen in armoede kampen vaker met financiële problemen, hebben veel meer consumentenkredieten lopen en besteden een groter deel van hun inkomen aan de terugbetaling van hun kredieten (ongeveer het dubbele). Als deze kredieten eenmaal zijn terugbetaald, ligt het resterende inkomen waarover deze personen nog beschikken, bijna drie keer lager dan dat van de rest. Het gewicht van deze kredieten op het budget van de gezinnen verklaart zonder enige twijfel waarom ze het zo moeilijk hebben om de eindjes aan elkaar te knopen. Het is echter de vraag over welke alternatieven ze beschikken.

Personen in armoede hebben ook kenmerken gemeen die, in combinatie met een gebrek aan financiële middelen, kunnen verklaren waarom ze kwetsbaarder zijn voor financiële problemen. Ze hebben immers een minder ontwikkelde financiële cultuur en meer problemen om hun budget te beheren. Deze karakteristieken zouden tot minder

goede economische beslissingen kunnen leiden. Kredietopneming is voor personen met financiële problemen ongetwijfeld een noodzakelijk kwaad om hun gebrek aan inkomsten te compenseren.

Noten

1. Caroline Jeanmart en Romain Duvivier werkten mee aan het eerste en het derde deel van dit hoofdstuk, Helga De Doncker aan het tweede deel.
2. De Centrale voor Krediet aan Particulieren (CKP) van de Nationale Bank van België centraliseert alle consumentenkredieten en hypothecaire kredieten die door natuurlijke personen in België worden afgesloten voor privédoeleinden, de eventuele achterstallige betalingen die voortvloeien uit deze overeenkomsten en bepaalde informatie over collectieve schuldregelingsprocedures.
3. De analyse in deze paragraaf is gebaseerd op gegevens over personen. Dat impliceert dat een krediet waaraan verschillende debiteuren gebonden zijn, volledig op rekening gebracht wordt van elk van die debiteuren.
4. Gegevens m.b.t. de situatie in oktober 2014, bron: Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA).
5. Gegevens voor het jaar 2012, bron: Instituut voor de Nationale Rekeningen (INR, 2015).
6. Gegevens m.b.t. de situatie op 1 januari 2014, bron: de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie (ADSEI). Het begrip ‘alleenstaanden’ is gebaseerd op de burgerlijke stand en stemt meer specifiek overeen met de meerderjarigen die als ‘ongetrouwd’, ‘gescheiden’ en ‘weduwstaat’ staan genoteerd.
7. Gegevens voor het jaar 2013, bron: Statistieken van de Europese Unie over inkomens en levensomstandigheden (EU-SILC-enquête).
8. Gegevens m.b.t. de situatie op 1 januari 2014, afkomstig van de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie (ADSEI).
9. Binnen de consumentenkredieten onderscheidt men de verkopen op afbetaling, de lening op afbetaling en de kredietopeningen. Bij een verkoop op afbetaling wordt een roerend goed aangekocht door de consument, die de prijs in meerdere keren betaalt. Bij een lening op afbetaling wordt een geldsom ter beschikking gesteld van de consument, die zich ertoe verbindt de lening terug te betalen door periodieke stortingen. Een kredietopening is een kapitaalreserve die de consument naar behoefte gebruikt, vaak met een kaart. Hieronder valt ook de kredietlijn die verbonden is aan een zichtrekening en de mogelijkheid biedt om tijdelijk ‘onder 0’ te gaan.
10. Dit percentage wijkt enigszins af van het door de CKP gepubliceerde percentage. Dat komt omdat de ongeveer 90.000 kredietnemers die in het buitenland verblijven, niet opgenomen zijn in onze analyse, die werd uitgevoerd op arrondissementniveau.

11. In het kader van deze online enquête werden de antwoorden van 4.239 personen verzameld, maar er werden slechts 3.071 vragenlijsten in aanmerking genomen, na eliminatie van de vragenlijsten met een groot aantal ‘niet-antwoorden’, of met te veel incoherenties. Om een correcte representativiteit van onze steekproef te waarborgen ten aanzien van de Belgische bevolking, werden de gegevens gewogen op basis van drie criteria: geslacht, leeftijd en verblijfsregio.
12. Voor meer informatie over de enquêteresultaten: zie Duvivier & Jeanmart (2014) en Jeanmart & Duvivier (2014), maar ook de website www.observatoire-credit.be, rubriek ‘Onze colloquia’, ‘XXIVste jaarlijks colloquium: Personen in financiële moeilijkheden: profielen?’.
13. Deze drempel is vastgelegd op 60% van het nationaal mediaan inkomen (EU-SILC-enquête). In België bedroeg deze drempel in 2013 12.890 euro per jaar voor een alleenwonende, dat is 1.074 euro per maand. Voor meer informatie over de berekeningsmethode verwijzen we naar de Belgische website van de EU-SILC-enquête: http://statbel.fgov.be/nl/statistiek/cijfers/arbeid_leven/eu-silc/armoede/.
14. Voor meer informatie over de ontwikkeling van de financiële probleemscore en de relevantie ervan: zie Duvivier & Jeanmart (2014).
15. Het symbool ‘***’ betekent dat de waargenomen verschillen naargelang van de financiële probleemscores statistisch significant zijn vanaf een drempel van 1%. Het symbool ‘**’ betekent dat de waargenomen verschillen statistisch significant zijn vanaf een drempel van 5%. Voor het overige betekent het ontbreken van de symbolen ‘***’ of ‘**’ dat de waargenomen verschillen niet statistisch significant zijn vanaf de traditionele drempels van 1% en 5%. In dat geval moeten we er dus van uitgaan dat, voor de behandelde vraag, de verschillende klassen die gecreëerd zijn om individuen van elkaar te onderscheiden, niet beschouwd kunnen worden als statistisch verschillend.
16. Voor de berekening van dit rapport hebben we alleen personen in aanmerking genomen met lopende kredieten. Het ging hier om 2.180 respondenten of 70% van de totale steekproef.
17. Voor een totaaloverzicht van de definities van financiële cultuur die gebruikt worden in de literatuur, verwijzen we naar Atkinson en Messy (2012). De term ‘financiële cultuur’ wordt ook gebruikt door Bigot, Croutte & Müller (2011) en door de OECD (2009). Deze auteurs hanteren een aantal methoden om dit concept te meten.